

Должикова І.С.

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
Державний біотехнологічний університет

м. Харків, Україна

e-mail: iriska22005@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3123-3846

СКЛАДНИКИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Dolzhikova Iryna S.

candidate for the degree of Doctor of Philosophy
State Biotechnological University (SBTU), Ukraine

E-mail: iriska22005@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3123-3846

COMPONENTS OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM AND TOOLS FOR THE EFFICIENCY OF USE OF LAND RESOURCES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES OF UKRAINE

Анотація. У статті висвітлено наявну проблему неефективного використання земельних ресурсів у сільськогосподарському секторі України, що призводить до зниження родючості ґрунтів і, відповідно, зменшення фактичної урожайності сільськогосподарських культур. Показники економічної ефективності також погіршуються. З цієї причини необхідно вдосконалювати організаційно-економічний механізм використання земельних ресурсів, зокрема в управлінні ними на аграрних підприємствах. Важливо створити новий механізм, який забезпечуватиме дохідність сільськогосподарських підприємств. У статті розглянуто класифікація земель, які використовуються аграрними підприємствами. Зазначено, що до складу сільськогосподарських угідь входять рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги, а також несільськогосподарські угіддя. Наведено дані про загальну площу сільськогосподарських угідь в Україні, яка становить 41,3 млн га. Вказано частки різних видів сільськогосподарських угідь відносно загальної площі, а також найбільші площі кожного виду угідь у окремих областях України до періоду широкомасштабного вторгнення РФ в російсько-українській війні. Зокрема, найбільша частка ріллі відносно загальної площі сільськогосподарських угідь розташована у Херсонській обл., а найбільша частка пасовищ — у Закарпатській обл. Також вказано лідерів за площами багаторічних насаджень, які поділяють між собою Чернівецька та Закарпатська обл. Сільськогосподарські угіддя належать до приватної, комунальної та державної форм власності, і структура власності на 2021 р. становить 4, 21 % та 75 % відповідно. Доведено, що ефективне використання землі залежить від різних факторів, таких як кліматичні умови, географічне розташування, технологічний розвиток, економічний розвиток, демографічні та екологічні фактори, наявність інфраструктури та правові та регуляторні фактори. У статті проаналізовано поняття ринку землі в аспекті його важливості для оптимального використання земельних ресурсів і розвитку сільського господарства. Визначено перешкоди, які необхідно подолати для забезпечення покращення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення, до перешкод належать такі, як тіньовий ринок земель, недосконалість законодавства, кадастрова система та недостатнє фінансування сільського господарства, які необхідно подолати. У статті зазначено, що інвестиції, використання сучасних технологій та методів вирощування, кооперація з перероб-

ною та харчовою галузями та розвиток інфраструктури є ключовими факторами для стимулювання розвитку сільського господарства. Показано, що організаційно-економічний механізм може бути успішним лише у разі його правильного впровадження та регулярного оновлення.

Ключові слова: організаційно-економічний механізм, ефект, економічна ефективність, земельні ресурси, аграрні підприємства, землі сільськогосподарського призначення, ґрунт, родючість, агробізнес.

Abstract. Currently, there is a problem of inefficient use of land resources in the agricultural sector of Ukraine. This leads to a decrease in soil fertility and, accordingly, a decrease in the actual yield of agricultural crops. Indicators of economic efficiency are also deteriorating. For this reason, it is necessary to improve the organizational and economic mechanism of the use of land resources, in particular in their management at agricultural enterprises. It is important to create a new mechanism that will ensure the profitability of agricultural enterprises. The article considers the classification of land used by agricultural entrepreneurs. It is noted that agricultural land includes arable land, perennial crops, hayfields, pastures and fallows, as well as non-agricultural land. Data on the total area of agricultural land in Ukraine, which is 41.3 million hectares, are given. The shares of different types of agricultural land relative to the total area are indicated, as well as the largest areas of each type of land in certain regions of Ukraine in the pre-war period. In particular, the largest share of arable land relative to the total area of agricultural land is in the Kherson region, and the largest share of pastures is in the Zakarpattia region. Leaders in the areas of perennial plantations shared by Chernivtsi and Zakarpattia regions are also indicated. Agricultural land belongs to private, communal and state ownership, and the ownership structure for 2021 consists of 4 %, 21 % and 75 %, respectively. The efficient use of land depends on various factors such as climatic conditions, geographical location, technological development, economic development, demographic and environmental factors, availability of infrastructure and legal and regulatory factors. The article presents the concept of the land market in terms of its importance for the optimal use of land resources and the development of agriculture. Obstacles that need to be overcome to ensure the improvement of the efficiency of agricultural land use are indicated, such as the shadow land market, imperfect legislation, the cadastral system and insufficient financing of agriculture, which must be overcome. And the article also notes that investments, the use of modern technologies and methods of cultivation, cooperation with the processing and food industries, and the development of infrastructure are key factors for stimulating the development of agriculture. The conclusion states that the organizational and economic mechanism can be successful only if it is properly implemented and regularly updated.

Keywords: organizational and economic mechanism, effect, economic efficiency, land resources, agricultural enterprises, agricultural land, soil, fertility, agribusiness.

JEL codes: O1,Q5,M1,H7,O4

Постановка проблеми. На сучасному етапі діяльності агропромислового сектору України доволі гостро постає проблематика неефективного використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення. Безмежне сільськогосподарське освоєння земельних ресурсів і введення їх в екстенсивне використання під рілля призводить до дегуміфікації ґрунтів, зокрема, через масштабні процеси деградації ґрунтового покриву за рахунок водної ерозії та процесів дефляції, спричинені антропологічним навантаженням. Це спричиняє зниження родючості, а отже, й зменшення фактичної урожайності сільськогосподарських культур. Останнім часом показники економічної ефективності ви-

користання земель сільськогосподарського призначення мають тенденцію до зниження, що проявляється у зниженні натуральних та вартісних показників. Значущість цієї проблеми зростає, оскільки розораність земельного фонду України становить 70 % від загальної площі. Однією з актуальних проблем підвищення ефективності використання земельних ресурсів на аграрних підприємствах є вдосконалення організаційно-економічного механізму використання цих ресурсів. Сучасні умови господарювання потребують глибокої та системної перебудови механізму формування та розподілу доходів у кожного суб'єкта, створення нового організаційно-економічного механізму для забезпечення дохідності аграрних підприємств. У таких умовах особливо важливим стає управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств, оскільки вони мають важливе значення в системі економічних відносин.

Аналіз досліджень і публікацій. В умовах конкурентного бізнес-середовища аграрного сектору гострим стоїть питання створення належних умов розвитку управлінських, організаційно-економічних умов, посилення маркетингової діяльності підприємства, підвищення ефективного агробізнесу та основних його ресурсів, в цілях стратегічного оновлення та продовольчого балансу [1–9]. Проблематиці агробізнесу та удосконаленню його організаційно-економічному механізму призначено багато праць таких видатних вчених, як О.Д. Гудзинський, Н.В. Гайдамак, С.М. Судомир, М.С. Рябуха, І.І. Чернега, Ю.В. Загорська, М. Клименко, А. Прищепа, та оцінці ефективності використання земель аграрних підприємств присвячено значну кількість наукових праць провідних вчених, таких як І.М. Миценко, Т.В. Решитько, К.М. Пришляк, М.С. Пономарьова, Л.О. Дорогань-Писаренко, О.В. Єгорова, І.Г. Панченко та інші [1–20].

Методика дослідження. У дослідженні використовується системний підхід з елементами моделювання, структурно-функціонального та компаративного аналізу, основою для якого стали відомості з наукових публікацій, діяльність органів державної влади, бізнес-структур, громадських організацій тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нині аграрний сектор України страждає від неефективного використання земельних ресурсів, що веде до зниження родючості ґрунту та фактичної врожайності сільськогосподарських культур, погіршуються показники економічної ефективності. З цієї причини необхідно вдосконалювати організаційно-економічний механізм використання земельних ресурсів, особливо управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств. Важливо створити нові механізми гарантування прибутковості сільськогосподарських підприємств. Стаття присвячена проблемам класифікації земель, які використовуються аграрними підприємствами.

Метою цієї статті є розробка теоретичних засад і практичних рекомендацій для створення організаційно-економічного механізму, який забезпечить дохідність сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу. Україна багата на природні ресурси, які є джерелами для розвитку сільського господарства, зокрема, до них належать земельні, кліматичні, водні та біологічні. Проте серед них земельні ресурси виконують ключову роль, бо є головним засобом виробництва для аграрного сектору. Так, земельні ресурси або земля виступає одночасно предметом, знаряддям, а також засобом праці. Згідно з енциклопедією сучасної України термін «земе-

льні ресурси» трактується як землі, які використовують у різних галузях народного господарства і є головним природним ресурсом держави [10]. Майже аналогічне визначення наводять автори З.П. Паньків та Ю.І. Наконечний, вказуючи, що земельні ресурси — це землі сільськогосподарського призначення та інші земельні ділянки, які використовуються в різних галузях діяльності людини [11, с. 7]. Проте, за Законом України «Про охорону земель», поняття «земельні ресурси» визначається як сукупний природний ресурс поверхні суші як просторового базису розселення і господарської діяльності, основний засіб виробництва в лісовому та сільському господарствах [12].

Так, за Земельним кодексом України, усі землі поділяються на такі категорії за цільовим призначенням: землі сільськогосподарського призначення; землі житлової та громадської забудови; землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; землі оздоровчого призначення; землі рекреаційного призначення; землі історико-культурного призначення; землі лісгосподарського призначення; землі водного фонду; землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення. Зокрема, землі, що використовуються аграрними підприємцями, зараховують до сільськогосподарських. До їх складу входять рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелogi, а також несільськогосподарські угіддя (землі під господарськими будівлями та інфраструктурними елементами господарства) [13]. За відкритими даними станом на 01.01.2021, загальна площа сільськогосподарських угідь становить 41,3 млн га, з яких рілля 32,7 млн га, або 79 % загальної площі; частка перелогів — менше від 1 %, пасовищ — 13 %, сіножаті — 6 % і багаторічних насаджень — 2 % загальної площі сільськогосподарських угідь (рис.). Топ лiдерiв за площею рiлля у вiдсотках до площi сiльськогосподарських угiдь (станом до повномасштабного вторгнення) вiдкриває Херсонська область де частка рiлля складала 91 %. Друге мiсце належить Черкаській областi з часткою рiлля 88 %, третє — Кiровоградській областi з часткою рiлля 87 %. Лiдерство за часткою перелогiв (земельнi угiддя, що ранiше були вживанi у сiльському господарствi та були виведенi з нього i залишенi для природного вiдновлення травостаном) належить Житомирській областi, iх частка становить 3 % загальної площi сiльськогосподарських угiдь даної областi. Найбiльша частка вiд загальної площi сiльськогосподарських угiдь пiд пасовища (угiддя, що в основному використовують для випасання худоби) видiлена у Закарпатській областi i сягає 29 %. Також, Закарпатській областi належить лiдерство по площам сiножатей (земельнi дiлянки, що вкритi багаторiчною трав'янистою рослиннiстю та систематично пiддаються сiнокосiнню) iх частка складає 21 %. Першiсть по площам багаторiчних насаджень подiляють мiж собою Чернiвецька та Закарпатська областi з часткою 6 % вiд площi сiльськогосподарських угiдь. В Україні запроваджено земельну реформу, яка спричинила формування нових земельних вiдносин та земельного устрою. Згiдно з новим устроєм, земля поступово передається з державної та колективної власностi до приватної власностi, що призводить до значних змiн у власностi земельного фонду протягом останнiх рокiв. В Україні земля може перебувати у приватнiй, комунальнiй та державнiй власностi. Згiдно «Земельного довiдника України 2020» структура власностi сiльськогосподарських угiдь розподiлилась на-

ступним чином 4 % сільськогосподарських угідь належить до комунальної власності, 21 % відноситься до державної власності та 75 % знаходиться у приватній власності.

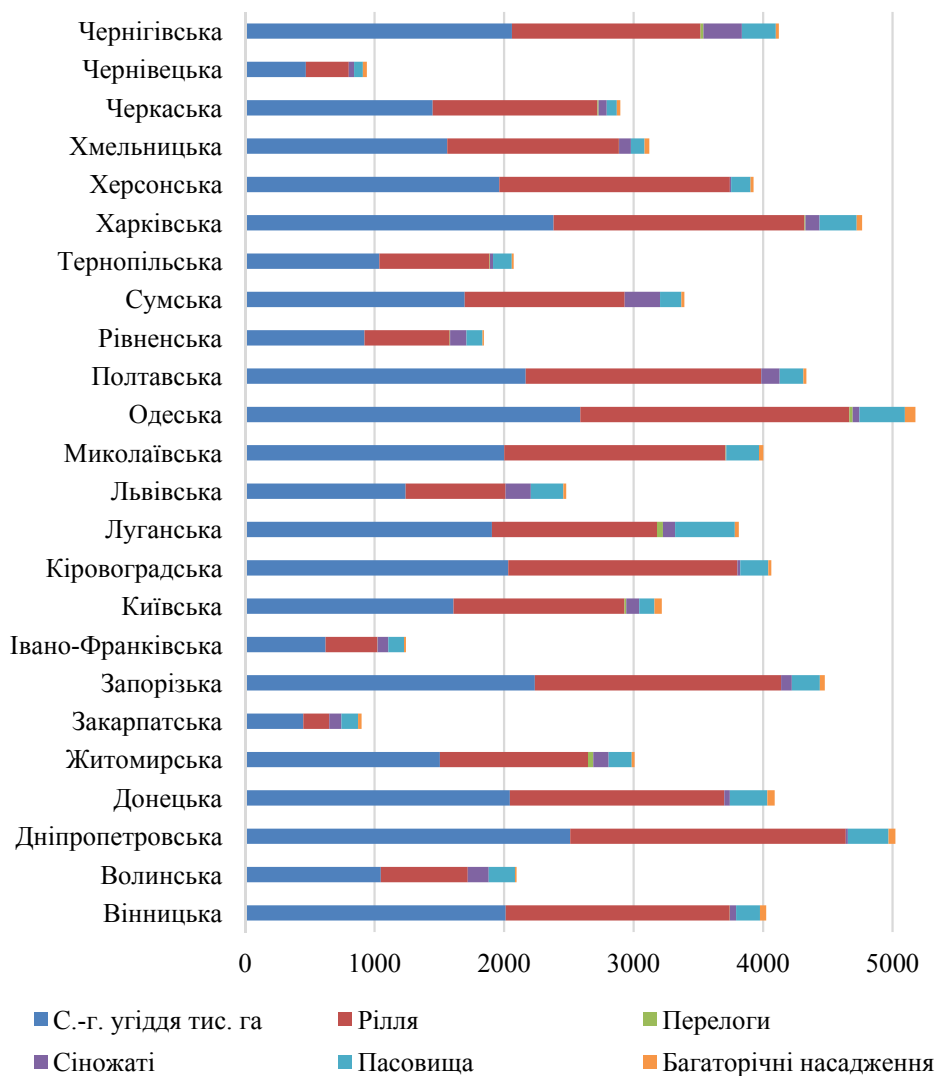

Рис. Структура сільськогосподарських земель України на 01.01.2021

Ефективне використання земельних ресурсів залежить від багатьох факторів. До більш впливових відносять: кліматичні умови, географічне розташування, наявність водних ресурсів, технологічний розвиток, рівень економічного розвитку, демографічні та екологічні фактори, наявність транспортної та іншої інфраструктури, а також правові та регуляторні фактори.

Кліматичні умови. На сьогодні глобальне потепління є встановленим фактором і великою проблемою для аграрних підприємств. Так, в Україні середня рі-

чна температура за останні 35 років зросла на 1°C, також це стосується й температури ґрунтового покриву на глибині 10 см. За останні десять років спостерігається істотні зміни розподілу опадів всередині року, що впливає на ґрунтові процеси [14]. Це все призводить до дегуміфікації ґрунтів та виведення рілля з сільськогосподарського вжитку у стан перелогу, сіножатих та пасовищ. Також кліматичні умови відіграють значну роль при виборі сортів та гібридів, придатних до вирощування в умовах посушливості та нестабільності погодних умов, які в остаточному підсумку впливають на рентабельність. Географічне розташування значною мірою впливає на ґрунтовий покрив, починаючи від хімічного складу, типу рельєфу до вже зазначеного кліматичного фактору. Також залежно від конкретних умов географічного розташування можуть формуватися різні типи ґрунту, такі як кам'янистий, піщаний, глинистий та інші. Географічне положення має великий вплив на ринки збуту сільськогосподарської продукції як усередині країни, так і за її межами. Збільшення частоти посухи і пов'язані з цим перебої з водою при веденні сільського господарства становлять велику загрозу для продовольчої безпеки, особливо для найуразливіших груп населення в найменш розвинених регіонах.

Погоджуємося з думкою видатних учених, що практично всі посівні площі сільськогосподарських культур в Україні перебувають у зоні ризикованого землеробства [15]. Так, нестача водних ресурсів призведе до опустелювання ґрунтового покриву земель, що використовуються аграрними підприємствами, а надмірне вживання системами поливу, і навіть крапельного, спричинить засолювання ґрунтового покриву та знизить показники родючості, що й виведе земельні ділянки з сільськогосподарського використання.

Технологічний розвиток. У сільському господарстві України, яке є стратегічною галуззю, недостатньо використовуються новітні технології виробництва продукції рослинництва та тваринництва, особливо серед малих та середніх аграрних підприємств. Деякі споживачі ставляться до інноваційних технологій в аграрному секторі з певною обережністю через страх шкоди, яку вони можуть завдати здоров'ю та довкіллю. Більшість населення все ще віддає перевагу традиційній продукції рослинництва та тваринництва [16]. Наведену ситуацію необхідно виправляти, щоб забезпечити розвиток інноваційного потенціалу у сільському господарстві та підвищити його продуктивність. Демографічні та екологічні фактори критично впливають на ефективне використання земель, так як урбанізовані території можуть негативно впливати на агросферу через різноманітні антропогенні фактори, такі як перевантаження території на шкідливі та небезпечні об'єкти, наявність транспортних магістралей, безсистемне використання простору, втрату земельних ресурсів і залучення вільних територій для будівництва [17]. Невідповідність законодавства, яке регулює використання земель сільськогосподарського призначення, потребам і можливостям сільського господарства знижує ефективність використання цих земель. Як приклад, процедури оренди землі можуть бути складними та затримувати розвиток сільського господарства. Також існують проблеми зі зміною призначення земель, яка може стати на заваді розвитку аграрної сфери [18, 19].

Отже, для ефективного використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення треба подолати низку проблемних питань. Так, організаційно-економічний механізм сприяє покращенню ефективності використання

земельних ресурсів у сільськогосподарському секторі. Наведемо ключові елементи. Ринок землі є важливим елементом організаційно-економічного механізму. Вільний доступ до земельних ресурсів, купівля та продаж землі на ринку можуть сприяти оптимальному використанню земельних ресурсів і привести до розвитку сільськогосподарських підприємств та розвитку сільських територій. Станом на сьогодні треба подолати низку перешкод, таких як тіньовий ринок земель, недосконалість нормативно-правової бази земельних відносин, недосконала система обліку земель та кадастрово-реєстраційної системи, непрозорість процесів приватизації та відведення земельних ділянок державної та комунальної власності в оренду і постійне користування, неналежне інституційне забезпечення ринкового обігу земельних ділянок, недосконала методологія оцінки земель і заборона на продаж земель сільськогосподарського призначення. Для забезпечення оптимального використання земельних ресурсів у сільськогосподарському секторі необхідне фінансування сільськогосподарських підприємств. Щоб активізувати інвестиційну діяльність у сільському господарстві, слід забезпечити сталий розвиток виробництва, впроваджувати нові технології та методи управління інвестиційними ресурсами. Проте політична нестабільність та правова незахищеність вкладів можуть знизити інтерес інвесторів до ринку. Тому важливо забезпечити кооперацію та інтеграцію сільського господарства з переробною та харчовою галузями, включаючи виробничо-переробні об'єднання, які здатні залучати великі інвестиційні кошти для виконання інноваційних проєктів та програм. Використання сучасних технологій та методів вирощування може збільшити виробничу потужність сільськогосподарських підприємств та забезпечити оптимальне використання земельних ресурсів, а саме — використання систем зрошення, технологій точного землеробства та сучасних засобів захисту рослин можуть допомогти збільшити виробничу потужність підприємств та ефективність використання земельних ресурсів. Розвиток інфраструктури — важливий елемент організаційно-економічного механізму [20] для покращення ефективності використання земельних ресурсів у сільськогосподарському секторі, який включає будівництво та ремонт доріг, залізниць, сховищ зерна, систем зрошення, а також забезпечення доступу до електроенергії та інших необхідних ресурсів. Розвиток інфраструктури може підвищити ефективність використання земельних ресурсів та допомогти збільшити виробничу потужність підприємств. Оптимальне використання землі передбачає встановлення раціональної системи землекористування, яка дозволяє використовувати земельні ресурси з максимальною ефективністю. Це може бути і розробка місцевих планів землекористування, визначення оптимальних культур для кожної земельної ділянки, а також встановлення раціональних норм використання мінеральних добрив та захисту рослин.

Висновки. Отже, організаційно-економічний механізм для покращення ефективності використання земельних ресурсів у сільськогосподарському секторі повинен включати розвиток ринку землі, підвищення кваліфікації сільськогосподарських працівників, підтримку науково-дослідних робіт у сфері сільського господарства, розвиток інфраструктури та регулювання державою, а також оптимальне використання землі. Організаційно-економічний механізм може бути успішним лише в разі його правильного впровадження та регулярного оновлення. Для забезпечення ефективного використання земельних ресурсів у сільсько-

господарському секторі, необхідно бути в курсі сучасних тенденцій та використовувати новітні технології та методи. Тільки в такий спосіб можна забезпечити ефективне використання землі та підвищення продуктивності роботи сільськогосподарських підприємств.

Література

1. Чернега І.І. Особливості становлення аграрних перетворень та ринкових зрушень / І.І. Чернега, М.С. Пономарьова, Ю.В.Загорська // *Бізнес- навігатор: науково-виробничий журнал*. — 2014. — № 3 (35). — С. 6– 12. 218 с.
2. Ponomarova, M., Irtysheva, I., & Dolzhykova, I. (2019). Conceptual fundamentals of development of the food security system. *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 5, no. 2, pp. 57–64. doi: 10.30525/2256-0742/2019-5-2-57-64
3. Рябуха М.С., Цицоріна А.Є. Конкуренція як категорія ринкових відносин і конкурентоспроможність як предмет наукових досліджень // *Вісник ХНАУ. Серія: економіка АПК і природокористування*.—Харків: ХНАУ. — 2007. — №. 6. — С. 96–100.
4. Lomovskykh, L., Ponomarova, M., Chip, L., Krivosheya, E. and Lisova, O. (2021), Management and organizational and economic conditions of strengthening the marketing activity of the enterprise and maintaining efficient agrobusiness. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, vol. 2, is. 37, pp. 263–270. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i37.230255>.
5. Пономарьова М.С. Екологічні та соціально-економічні засади використання земель та перспективи управління земельними ресурсами / М.С. Пономарьова, Н. В. Вовк, І.С. Должикова // *Вісник ХНАУ. Серія "Економічні науки"*. — 2015. — № 3. С. 369-375. — 450 с.
6. Ponomarova M. S. Managing changes and searching strategic solutions to develop agricultural enterprises / М. С. Пономарьова // *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки*. — 2017. — № 3. — С. 3-9.
7. Пономарьова М.С. Організаційно–економічні умови забезпечення конкурентоспроможності та інноваційно– інвестиційної привабливості підприємств агробізнесу / М.С. Пономарьова, О.О. Дубинська // *Вісник ХНАУ. Серія "Економічні науки": зб. наук. пр. / Харк. нац. аграр. ун–т ім. В.В. Докучаєва*. — Харків: ХНАУ, 2020. — № 1. — С. 141–152
8. Гудзинський О.Д. Управління результативністю діяльності підприємства (теоретико–методологічний аспект): монографія / О.Д. Гудзинський, Н.В. Гайдамак, С.М. Судомир. — К.: ІПК ДСЗУ, 2011. — 175 с.
9. Пономарьова М., Євсюков А., Шовкун Л., Золотарьова С., Крамаренко І. (2022). Формування та управління розвитком аграрного виробництва й переробкою сільгосппродукції та цінність харчових технологій. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 4(45), 58–67. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.2022.3825>
10. Енциклопедія сучасної України. Земельні ресурси. URL: <https://esu.com.ua/article-15951>
11. Паньків З. П., Наконечний Ю. І. Земельні ресурси. Практикум: навчальний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 196 с.
12. Закон України «Про охорону земель» від 19.11.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>
13. Земельний кодекс України від 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
14. Фоменко В.Є. Вплив кліматичних факторів на процес гуміфікації рослинних решток. Наукові засади підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Харків: ХНАУ, 2020. Т. 2. С. 253-255.

15. Мартинова Н. С., Костюкевич Т. К. Водокористування в сільському господарстві за сучасних умов зміни клімату. 2021. URL: <http://surl.li/gugwo>
16. Дорогань-Писаренко Л. О., Єгорова О. В., Панченко І. Г. Особливості аналізу ефективності впровадження технологічних інновацій в сільському господарстві. *Наука та інновації*. 2020. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/184845/05-Dorohan.pdf?sequence=1>
17. Клименко М., Прищепя А. Екологічні обмеження та можливості використання земельних ресурсів агросфери зони впливу урбосистем. *Інноваційні технології в агро-виробництві та природокористуванні: проблеми та перспективи: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф.* 2021. Вип. 17. С. 91-93 URL: http://isg.rv.ua/images/files/konferen/2021/Conference_2021.pdf#page=91
18. Миценко І. М., Решитько Т. В. Проблеми формування ринку землі в Україні в контексті дотримання соціальних гарантій для мешканців сільської місцевості. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2019. Вип. 3 (36). С. 24 — 36.
19. Пришляк К. М. Моделі формування та розвитку ринку сільськогосподарських земель. дис.. док. філософії: 051 — Економіка. Західноукраїнський національний університет Міністерства освіти і науки України. Тернопіль, 2021. 267 с.
20. Пономарьова М., Антощенко В. Організаційно-економічний механізм інноваційного розвитку сільськогосподарського підприємства *Сталий розвиток аграрної сфери: інженерно-економічне забезпечення*, матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. Мелітополь: ФО-П Однорог Т.В.П НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут» (м. Бережани, Тернопільська обл., Україна 2021 88-89

References

1. Cherneha I.I. Osoblyvosti stanovlennya ahrarykh peretvoren' ta rynkovykh zrushen' / I.I. Cherneha, M.S. Ponomar'ova, Yu.V. Zahors'ka // *Biznes- navigator: naukovovyrobnychyy zhurnal*. — 2014. — № 3 (35). — S. 6– 12. 218 s.
2. Ponomarova, M., Irtysheva, I., & Dolzhykova, I. (2019). Conceptual fundamentals of development of the food security system. *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 5, no. 2, pp. 57–64. doi: 10.30525/2256-0742/2019-5-2-57-64
3. Ryabukha M.S., Tsytosorina A.YE. Konkurentsiya yak katehoriya rynkovykh vidnosyn i konkurentospromozhnist' yak predmet naukovykh doslidzhen' // *Visnyk KHNAU. Seriya: ekonomika APK i pryrodokorystuvannya*.—Kharkiv: KHNAU. — 2007. — №. 6. — S. 96–100.
4. Lomovskykh, L., Ponomarova, M., Chip, L., Krivosheya, E. and Lisova, O. (2021), Management and organizational and economic conditions of strengthening the marketing activity of the enterprise and maintaining efficient agrobusiness. Financial and credit activity: problems of theory and practice, vol. 2, is. 37, pr. 263–270. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i37.230255>.
5. Ponomar'ova M.S. Ekolohichni ta sotsial'no-ekonomichni zasady vykorystannya zemel' ta perspektyvy upravlinnya zemel'nymy resursamy / M.S. Ponomar'ova, N. V. Vovk, I.S. Dolzhykova // *Visnyk KHNAU. Seriya "Ekonomichni nauky"*. — 2015. — № 3. С. 369-375. — 450 s.
6. Ponomarova M. S. Managing changes and searching strategic solutions to develop agricultural enterprises / M. S. Ponomar'ova // *Visnyk KHNAU. Seriya: Ekonomichni nauky*. — 2017. — № 3. — S. 3-9.
7. Ponomar'ova M.S. Orhanizatsiyno-ekonomichni umovy zabezpechennya konkurentospromozhnosti ta innovatsiyno- investytsiynoyi pryvablyvosti pidpryemstv ahrobiznesu / M.S. Ponomar'ova, O.O. Dubyn's'ka // *Visnyk KHNAU. Seriya "Ekonomichni nauky"*. — 2017. — № 3. — S. 3-9.

nauky": zb. nauk. pr. / Khark. nats. ahrar. un-t im. V.V. Dokuchayeva. — Kharkiv: KHNAU, 2020. — № 1. — S. 141–152.

8. Hudzyns'kyi O.D. Upravlinnya rezul'tatyvnistyu dil'nosti pidpryyemstva (teoretyko-metodolohichnyy aspekt): monohrafiya / O.D. Hudzyns'kyi, N.V. Haydamak, S.M. Sudomyr. — K.: IPK DSZU, 2011. — 175 s.

9. Ponomar'ova M., Yevsyukov A., Shovkun L., Zolotar'ova S., Kramarenko I. (2022). Formuvannya ta upravlinnya rozvytkom ahrarnoho vyrobnytstva y pererobkoyu sil'hospproduktsiyi ta tsinnist' kharchovykh tekhnolohiy. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, 4(45), 58–67. <https://doi.org/10.55643/fcaptop.4.45.2022.3825>

10. Entsyklopediya suchasnoyi Ukrainy. Zemel'ni resursy. URL: <https://esu.com.ua/article-15951>

11. Pan'kiv Z. P., Nakonechnyy YU. I. Zemel'ni resursy. Praktykum: navchal'nyy posibnyk. L'viv: LNU imeni Ivana Franka, 2020. 196 s.

12. Zakon Ukrainy «Pro okhoronu zemel'» vid 19.11.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>

13. Zemel'nyy kodeks Ukrainy vid 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>

14. Fomenko V.YE. Vplyv klimatychnykh faktoriv na protses humifikatsiyi roslynnykh reshtok. Naukovi zasady pidvyshchennya efektyvnosti sil'skohospodars'koho vyrobnytstva. Kharkiv: KHNAU, 2020. T.2. S. 253-255.

15. Martynova N. S., Kostyukyevykh T. K. Vodokorystuvannya v sil's'komu hospodarstvi za suchasnykh umov zminy klimatu. 2021.. URL: <http://surl.li/gugwo>

16. Dorohan'-Pysarenko, L. O., Yehorova, O. V., Panchenko, I. H. Osoblyvosti analizu efektyvnosti vprovadzhennya tekhnolohichnykh innovatsiy v sil's'komu hospodarstvi. Nauka ta innovatsiyi. 2020. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/184845/05-Dorohan.pdf?sequence=1>

17. Klymenko M., Pryshchepa A. Ekolohichni obmezheniya ta mozhlyvosti vykorystannya zemel'nykh resursiv ahrosfery zony vplyvu urbosystem. Innovatsiyini tekhnolohiyi v ahrovyrobnytstvi ta pryrodokorystuvanni: problemy ta perspektyvy: materialy Vseukr. nauk.-prakt. internet-konf. 2021 Vyp. 17. S. 91-93 URL: http://isg.rv.ua/images/files/konferen/2021/Conference_2021.pdf#page=91

18. Mytsenko I. M., Reshyt'ko T. V. Problemy formuvannya rynku zemli v Ukraini v konteksti dotrymannya sotsial'nykh harantiy dlya meshkantsiv sil's'koyi mistsevosti. Tsentral'noukrayins'kyi naukovy visnyk. Ekonomichni nauky. 2019. Vyp. 3 (36). S. 24–36.

19. Pryshlyak K. M. Modeli formuvannya ta rozvytku rynku sil's'kohospodars'kykh zemel'. dys.. dok. filosofiyi: 051 — Ekonomika. Zakhidnoukrayins'kyi natsional'nyy universytet Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. Ternopil', 2021. 267 s.

20. Ponomar'ova M., Antoshchenkova V. Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm innovatsiynoho rozvytku sil's'kohospodars'koho pidpryyemstva Stally rozvytok ahrarnoyi sfery: inzhenerno-ekonomichne zabezpechennya, materialy III Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. Melitopol': FO-P Odnoroh T.VP NUBiP Ukrainy «Berezhans'kyi ahrotekhnichnyy instytut» (m. Berezhany, Ternopil's'ka obl., Ukrainy 2021 88-89.